

מסע בעקבות הצבי
הארץ ישראלי
08

צבאים בכוכב הירדן ברמות יששכר. קרוב לוודאי המקום הטוב ביותר בישראל לתור בו אחר צבאים

להיאחד בקרני הצבי

הם נאבקים על קיומם בשטחי מחיה מצטמקים ומוגדרים היום כמין בסכנת הכחדה. מסע קסום בעקבות הצבאים של ארץ ישראל והמלצות לנקודות תצפית

משה גלעד

צילומים: גיל אליהו

רגע המפגש עוצר נשימה. הנה הוא! ההבנה חלחלה מקצה הקודקוד עד כפות הרגליים. צבי ארץ ישראלי גדול ויפה עמד בשדה שלף צהבהב במורד הרכס. הוא זקף את הראש, הביט לעברי, קפא לרגע בלי תנועה, ואז דילג בקלילות מרהיבה לעבר סבך הצמחייה. שאפתי אוויר.

עד לאותו רגע, בשעת ערב ליד כוכב הירדן ברמות יששכר, דבקתי בפסימיות הטבעית שלי, שטענה בתוקף שאין מה לראות ברחבי המדרון הצהוב. בטח לא צבאים. מה הסיכוי שחיות בר גדולות ויפות ישוטטו חופשיות בגליל? מה זה פה? שווייץ? שעה אחר כך, כאשר שמונה עשר צבאים חלפו על פני, הלב התרחב מאושר. השמחה נבעה מן היופי הפשוט, מן ההתרגשות שבתצפית המוצלחת, מן הסיפוק של אינסטינקט הציד, כי לראות צבאים פירושו בעצם "לצוד" אותם. השמחה היתה גדולה כיוון שנחלתי כמה כישלונות בחיפוש אחר צבאים במקומות אחרים. שמחתי על כך שיש עדיין יונקים, גדולים, שרועים חופשיים באחו ישראלי ואפשר לראות אותם, כך סתם, חינם, בטבע. לכך יש להוסיף את הסיפוק שטמון בידיעה שאת הצבאים

האלה - הארץ ישראליים - אי אפשר לראות כיום בשום מקום אחר בעולם. והיה גם ההקשר התנ"כי - קינת דוד ליהונתן ושאלו בספר שמואל: "הצבי ישראלי על במותיך חלל, איך נפלו גיבורים". אי אפשר לצאת לחפש צבאים בארץ בלי לזכור את השורות האלה. כל צפייה בצבאים בישראל כרוכה במשמעות שעולה מן הקינה - היופי הישראלי שנפל שדוד בגלבו.

ברמות יששכר ראיתי תחילה שש נקבות. הן יצאו מקפל קרקע במרחק 300 מטר, וצעדו בקלילות נהדרת בשטח נמוך יותר מזה שבו עמדתי. השתדלתי לא לזוז, או לנשום. התיישבתי על הקרקע כדי לתפוס מקום קטן יותר בחלל. הן הביטו לעברי דרוכות, בראש זקוף. המבט שלהן קפא. ספרתי חמש שניות ואז הן החלו לרוץ במורד, מתרחקות מזרחה ודרומה לכיוון כביש 90.

שיננתי את מה שפרופסור יורם יום טוב מאוניברסיטת תל אביב אמר לי באותו בוקר: "הצבאים הם בעלי חיים רגישים מאוד, שחשייהם חדים בהרבה משלנו. כשמחפשים אותם, ולאחר מכן כאשר צופים בהם, כדאי לא להרעיש ולא לעשות תנועות מוגזמות. הכי טוב לקפוא במקום ולהתבונן, או לכרוע בישיבה. כדאי לחפש אותם בשעות הבוקר המוקדמות, לפני הזריחה או מיד אחריה ובשעות הערב המוקדמות. בשעות החמות יותר הם מסתתרים בצל".

צילום: אמיל סלמן

עמיר בלבן (בתמונה)
"הצבי הוא דגל
ישראלי מובהק. הוא
בולט, מהיר, חזק,
כאשר רואים אותו
ממרחק סביב, באיכות
צפייה טובה - זאת
חווייה מרגשת"

צילום: יהושע שקדי

יהושע שקדי (בתמונה):
"אין ברירה אלא לדלל
את מספרי הטורפים,
ובעיקר את הכלבים
המשוטטים שמספרם
מגיע, לפי ההערכות
שלנו, ל-70 אלף"

יום טוב, מבכירי הזואולוגים בישראל, פירסם לאחרונה ספר חשוב ומרתק שנקרא "צבאים בישראל" (הוצאת מאגנס בשיתוף רמת הנדיב, החברה להגנת הטבע ורשות הטבע). בספר מפורטים אורחות חייו של הצבי הארץ-ישראלי והסכנות הרבות שמרחפות על ראשו. במהלך העיון בספר נתקלתי במשפט הבא: "בנחל יששכר חיו או מאות צבאים, והתצפית עליהם היתה חווייה מרהיבה, דומה מאוד למה שראיתי במזרח אפריקה". המשפט נטע במוחי את הרעיון - אם אפשר לצאת לספארי באפריקה - למה לא בישראל? המרחבים אמנם לא עצומים, אבל הצבאים, כמה אלפים מהם, הרי משוטטים כאן ומי יודע לכמה זמן.

בספרו מתאר יום טוב שלושה מיני צבאים שחיים בישראל - הצבי הארץ-ישראלי, צבי המדבר וצבי השיטים (או צבי הערבה) - תת־מין של צבי מצוי. הראשון ייחודי לנו ואינו נמצא כיום במקומות אחרים. ההערכה המקובלת היא שבישראל חיים כיום 3,000 פרטים של צבי ארץ-ישראלי. מצבי המדבר, שלעתים מכנים אותו גם צבי הנגב, שרדו כ-1,200 פרטים ומצבי השיטים נותרו בארץ רק כמה עשרות פרטים. כמעט כל האוכלוסייה העולמית של צבי השיטים חיה בשטח שגודלו כ-6 קמ"ר בשמורת חיבר יוטבתה. כל הצבאים בישראל נאבקים על קיומם בשטחי מחייה ובבתי גידול טבעיים מצטמקים. בשיאה, לפני כשלושים שנה, מנתה אוכלוסיית הצבי הארץ-ישראלי 10,000 פרטים. כיום הוא מוגדר כמין בסכנת הכחדה וזאת כמובן סיבה נוספת לצאת ולחפש אותו, להביט בו בחיבה ובעניין. בשיחה ארוכה ובסבלנות גדולה תיאר בפני יום טוב את המקומות שבהם אפשר לראות עדיין צבאים בישראל. האתר החביב עליו ביותר הוא רמות יששכר שם גם ניהל חלק גדול מן המעקב שלו אחר אוכלוסיית הצבאים בישראל, אבל הוא מכיר היטב וממליץ גם על אתרים אחרים.

שיחה נוספת, עם ד"ר יהושע שקדי, המדען הראשי של רשות הטבע והגנים, עזרה למפות את ריכוזי הצבאים בישראל ולנסות להבין איפה גדולים הסיכויים לראות אותם.

לדברי שקדי "אנחנו לא טנוניה ולא קניה, אבל יש כאן המון אפשרויות לראות בעלי חיים בטבע. אם מדברים על יונקים גדולים או מלבד צבאים יש גם מספרים יפים מאוד של יעלים, בעיקר באזור ים המלח, עין גדי, ודרומה משם באזור שדה בוקר ומכתש רמון. באזור בורות לויץ אפשר לראות פראים. במישורי הנגב הגדולים יש הרבה ראמים ובנחלים כויב ושוורק יש יחמורים". מספרי אוכלוסיית הצבאים בארץ יציבים בשנים האחרונות, לדברי שקדי, אבל הוא תוהה מדוע המספרים אינם גדלים. הסיכונים המרכזיים שמאיימים לדבריו על אוכלוסיית הצבאים הם צמצום שטח בתי הגידול, הציד הלא חוקי וטריפה של כלבים משוטטים ותנים.

"צריך להקצות ולהגדיר יותר שטחים לשמורות טבע, חייבים לדאוג לסניטציה טובה כדי להקטין את כמות הטורפים שניזונים מבשר שנותר בשטחים הפתוחים. אין ברירה אלא לדלל את מספרי הטורפים, ובעיקר את הכלבים המשוטטים שמספרם מגיע לפי ההערכות שלנו ל-70 אלף כלבים. אני מאוד אוהב כלבים אבל אנחנו מתייחסים אליהם כאל פרה קדושה (לפקחים מותר לירות בכלבים משוטטים רק בשטחי שמורות טבע). הבעיה מחמירה בכל שנה ואוכלוסיות הצבאים סובלות מכך".

מין הדגל

עמיר בלבן, איש החברה להגנת הטבע ורכז תחום הטבע העירוני, מבהיר בשיחה את סוד הקסם וכוח המשיכה של הצבאים. לדבריו, צפייה בעלי חיים גדולים היא חווייה מרגשת מאוד כיוון שנוף בלי בעלי חיים הוא נוף עקר "כמו שולחן שערוך לארוחה, אבל בלי סכר"ם". כדי שהחווייה של הצפייה וההנאה מן הטבע תהיה שלמה היא צריכה לכלול את התפקוד המלא של המערכת האקולוגית - כולל בעלי חיים גדולים.

הצבי, מסביר בלבן, הוא יונק יפה ומרשים שנושא אתו גם מטען תרבותי משמעותי. "זה הסמל של ארץ ישראל", קובע בלבן נחרצות. "יש במערכות אקולוגיות מיני דגל. מינים שמשמשים כסמל של אותה מערכת. הצבי הוא מבחינה זאת דגל ישראלי מובהק. הוא בולט, מהיר, חזק. כאשר רואים אותו ממרחק סביר, באיכות צפייה טובה - זאת חווייה מרגשת. בייחוד אם מצליחים לראות זכר מחזר אחר נקבה או צביה שמניקה עופר".

בלבן מוסיף שהצבי הוא סמן חשוב מבחינות נוספות. כאשר לא רואים את הצבאים באזור שבו הם אמורים לשוטט, זה סימן מובהק שמשוהו במערכת האקולוגית לא תקין. "לפי ההתנהגות של הצבאים בשטח אפשר לקבוע בבירור את רמת שמירת הטבע באזור. אם הצבאים רגועים ולא בורחים במהירות גדולה מדי - זה סימן טוב, כך הם מרגישים בטוחים ומוגנים. כאשר צבאים בורחים במהירות, ומפגינים חששנות גדולה - בדרך כלל זה סימן לכך שבאזור מתנהל ציד פעיל". הדוגמה שבלבן נותן לשמירת טבע באיכות גבוהה היא מצפה נפתוח בהרי ירושלים. הצבאים באזור זה, שהוא פעיל בו כבר שנים

(869). משני צדי הכביש אפשר לדבריו לראות צבאים רבים ובמרחק קצר יחסית. ד"ר שקדי מסביר שרוב הצבאים בגולן שוהים במשך רוב שעות היום בוואדיות ובגלל תוואי השטח והצמחייה הגבוהה קשה יותר לצפות בהם. הגעה: נוסעים בכביש 92 שמקיף את הכנרת ממזרח ובצומת מעלה גמלא פונים מזרחה לכביש 869.

רמות יששכר: אזור המצודה הצלבנית כוכב הירדן ברמות יששכר הוא קרוב לוודאי המקום הטוב ביותר בישראל לתור בו אחר צבאים. במשך אחר צהריים אחד, בין השעות ארבע לשבע, ראיתי באזור זה יותר מעשרים צבאים. המקום שהכי קל להתחיל בו הוא מרפסת התצפית שצמודה למבצר הצלבני מדרום. בשעת אחר הצהריים שוטטו כמה צבאים בנינוחות גדולה כדיוק מתחת למרפסת התצפית. צבאים רבים אחרים ראיתי בעזרתו של עומרי גולמן, פקח הגליל התחתון המזרחי ברשות הטבע. נסענו בשבילים ובדרכי העפר מדרום לכוכב הירדן, לכיוון חוות שושנה, ובהמשך דרומה עד לאפיק נחל יששכר. בנחל תבור, בנחל יששכר ובנחל יבנאל חיים לדברי גולמן יותר מאלף צבאים, כלומר כשליש מן האוכלוסייה בארץ כולה. קל לזהות באזור פתוח זה את הצבאים כיוון שהצמחייה ברחבי הרמה ובעיקר על המדרונות נמוכה. הבעיה הגדולה ביותר באזור זה לדברי גולמן הם הציידים הבלתי חוקיים. רבים מהם צדים צבאים כהכנסה צדדית. מחירו של צבי שניצוד מגיע לדברי גולמן ל-1,500 שקל וכיוון שהאכיפה קשה בגלל גודל השטח והענישה בבתי משפט אינה כבדה דיה מונע הצייד את התרבות אוכלוסיית הצבאים והתאוששותה בטווח הארוך. הגעה: נוסעים בכביש 90 ובין גשר לבית שאן פונים מערבה בכביש צר שעולה לגן הלאומי כוכב הירדן.

עין תאו: על המורדות המזרחיים של מצוק מנרה חיים כמה עשרות צבאים. בשעת בוקר מוקדמת ראיתי שלושה מהם נסים בבהלה במעלה הרכס ליד עין תאו (ג'חולה). הם עצרו במרחק כמאה מטרים ממני ובהו כי בסקרנות או בחשש. דקות אחדות לאחר מכן, כשראו שאני פוחד לזוז נרגעו, ואפילו הפגינו ולזול מוחלט בסכנה ושבו ללעוס את העשב הירוק שגדל שם. הגעה: מכביש 90 פונים בצומת כח מערבה ומיד ימינה (צפונה) בכביש צר שמוביל לשמורת עין תאו. הצבאים מדלגים על המצוק בצדו הערבי של הכביש.

הגלבוץ: הפקח עומרי גולמן אמנם הסביר שמספר הצבאים בגלבוץ עולה בשנים האחרונות ומגיע כבר ל-500 פרטים, אבל הצפייה בהם באזור זה אינה פשוטה. שני ניסיונות שעשיתי למצוא צבאים בגלבוץ העלו חרס. פרופ' יום טוב מסביר שהקושי למצוא את

אזור המצודה הצלבנית כוכב הירדן ברמות יששכר. מקום המחיה של יותר מאלף צבאים

המשך מעמ' 9

גדולות צריכות שטחי מחיה גדולים. ההתחשבות בהם חייבת להופיע בכל תוכנית מתאר הפירוש הוא תכנון מעברי גישה ותנועה שבהם הצבאים יכולים לנוע בלי הגבלה, גם כאשר סוללים כבישים או מסילות ברזל. אנחנו חייבים לקיים ניטור ומעקב שנתי של מצב אוכלוסיית הצבאים. חשוב מכל כרגע - להכיר בעובדה שאם לא נתמודד באזור המרכז עם אוכלוסיית צבאים שמוגבלות בתנועה שלהן בגלל פיתוח, כמו במצפה נפתוח, אנחנו עלולים לאבד את הצבאים. התפישה הרומנטית של מרחבים גדולים ופתוחים כמעט כבר לא קיימת במציאות הישראלית, ודאי שלא באזור המרכז. המשמעות היא שצריך לתכנן אזורי מחיה לצבאים בשטחים מוגבלים.

המדריך לצפייה בצבאים

רמת הגולן: בגולן חיים כ-500 פרטים של צבי ארץ-ישראלי. פרופ' יום-טוב ממליץ לחפש אותם לאורך הכביש שעולה לגמלא

רבות, רגועים, לדבריו, ולמרות שמדי פעם מוצאים בו מלכודות רגל שהטמינו ציידים, רוב המטיילים מכבדים את הטבע והצבאים חשים זאת. בחולות אשדוד וברמות יששכר מוכיחה התנהגות חששנית של הצבאים שיש שם ציד.

מה צריך להיעשות כדי לשפר את מצבם של הצבאים בישראל? "פעם היו כאן מיליון וחצי תושבים וברחבי הארץ היו פזורים ארבעים פקחים של רשות הטבע. בערך אותו מספר פועל גם היום, אבל יש כאן שמונה מיליון תושבים. זה חלק משמעותי מן הבעיה. מספר הפקחים לא פרופורציונלי ולא מאפשר להתמודד עם הבעיות הרבות שיש במרחב. מלבד זאת, חייבים להשקיע בחינוך - כל ילד וכל ילדה במערכת החינוך הישראלית צריכים להכיר את הצבי הארץ-ישראלי ולהבין מה הצרכים שלו. ברמת התכנון אנחנו חייבים להבין שחיות

צבאים בכוכב הירדן. הבעיה הגדולה היא ציד לא חוקי

לכרמיה פונים מהכביש צפונה בדרך צרה שעוברת בין החממות וממשיכה עד מסילת הברזל.

צניפים ועברונה: יורם יום טוב מסביר שאת צבי המדבר (או צבי הנגב) כדאי לחפש בנחל חיון והר צניפים, ובאופן כללי באזור שמורת הנחלים הגדולים שמדרום מערב לצומת ציחור. ריכוז יפה יש גם באזור עברונה שמצפון לאילת. בכל אחד מהאזורים יש כמאה צבאים. בעבר נחלתי כמה הצלחות יפות בחיפוש אחר צבאים באזור עברונה, לא רחוק מדקלי הדום ובאזור המכתשים, סמוך למעלה פלמ"ח ועין ירקעם. הגעה: צומת ציחור הוא המפגש של כביש 40 עם כביש 13. דרך עפר טובה שסימונה אדום יוצאת מכביש 40 דרומה כשני קילומטר ממערב לצומת ציחור וחוצה את שמורת הנחלים הגדולים. עברונה נמצאת כעשרה קילומטר מצפון לאילת. יש ירידה משולטת מכביש 40.

יטבתה: כמעט כל האוכלוסייה העולמית של צבי השיטים – כשלושים פרטים – חיה בשמורת חיבר יוטבתה. ייעודה העיקרי של השמורה מאז הקמתה הוא אקלום והשבה של אוכלי עשב מדבריים אל הטבע. בעבר הושבו לטבע בהצלחה שני מינים – הפרא (אחד מחמורי הבר) והראם הלבן. בעלי חיים בולטים אחרים בחיבר הם ערוה, דישון וראם הסהרה שאינם מיועדים להשבה לטבע בישראל. במרחב השמורה יש גם עדר של צבאי הנגב.

בשיאה, לפני כשלושים שנה, מנתה אוכלוסיית הצבי הארץ-ישראלי 10,000 פרטים

ואת הצבאים ששרדו מצפון לעיר. באזור זה חיים כארבעים צבאים בימים אלה מרחף על אזור המצפה איום של תכנית בנייה חדשה ומאבק ציבורי מתנהל בירושלים כדי לדחות את הוצאתה לפועל. הגעה: אפשר להגיע בכל רכב גבוה משכונת רמות, מרחוב דרך החורש. הכניסה כמאה מטר מזרחה מהמרכז המסחרי שמול גן הקיפוד.

זיקים וניצנים: בחולות שמדרום לניצנים חיה אוכלוסיית צבאים שמונה כמאתיים פרטים. ספירה האחרונה שנערכה באזור הצביעה על ירידה משמעותית במספרם. את ההצלחה הגדולה ביותר נחלתי בחולות שמצפון מזרח לקיבוץ זיקים. שלושה צבאים יפים רעו שם בשלוות תחת קווי המתח הגבוה. עשרות החממות שהוקמו בשדות זיקים, הגידור הנרחב, קווי המתח, הדרכים ומסילות הברזל, כל אלה חוסמים את דרכם ומצמצמים את שטח המחיה של הצבאים אבל הם עדיין שם, יפים ועקשנים. הגעה: נוסעים בכביש 4 ופנים מערבה בכביש הגישה לזיקים ולכרמיה. קצת אחרי הכניסה

הצבאים בגלבע נובע מכך שהם מסתתרים בוואדיות קטנים שהגישה אליהם קשה והם והיריבים וחששנים. שקדי מסביר שאוכלוסייתה הצבאים בגלבע גדלה בעיקר מאז הוקמה באזור גדר ההפרדה. הגעה: נוסעים מזרחה בכביש 71 ובצומת נבות פונים דרומה ונוסעים בכביש 667 שחוצה את רכס הגלבע לאורכו.

רמת הנדיב: כמה עשרות צבאים חיים באזור רמת הנדיב. אפשר לראותם ממרחק די גדול כאשר צועדים ברגל מגן הברון לכיוון עין צור והמבנים העתיקים של תל צור. הגעה: נוסעים בכביש 4 ובצומת בנימינה פונים מזרחה ונוסעים בכביש 652 עד גני רמת הנדיב. **גן לאומי חוף השרון:** כמה ניסיונות עקשניים, אחד מהם בשעה שש בבוקר, לראות אפילו אחד מעשרות הצבאים שאמורים להתגורר בגן הלאומי חוף השרון, ליד שפיים, עלו בתוהו. הלכתי ברגל יותר משעה בשביל שנקרא "שביל הצבאים" נסעתי במכונית לאורך הגן, סרקתי במשקפת את השדות סביב שפיים, געש ורשפון - מאומה. הגעה: מכביש החוף (2), פונים מערבה לקיבוץ שפיים. נוסעים בכיוון "הגן השקוף" ואז יורדים לדרך עפר שמובילה לשער הגן הלאומי (הכניסה חינם).

מצפה נפתוח - ירושלים: מצפה נפתוח בחלק המזרחי של פארק עמק הצבאים בירושלים הוא גבעה יפה, ממנה רואים את ליפתא